

S. JANKAUSKAS

Grožio vertybė antikos mąstymo skliaute

Visa žmogiška istoriškumo gijomis driekiasi laike. Visą dvasišką, tomis gijomis suausta į vienumą, pakyla virš laikinumo ir priartėja prie amžinybės. Tai, kas dvasišką, visada sėmėsi gyvybingumo iš praeities. Todėl ir kiekvienos teorijos akistata su istorija, akistata su savo prigimtimi ir plėtote - jos gyvybiškumo laidas. Tik susivokusi savo istoriškume, tik susikaupusi savyje, teorija įgyja nuovoką, kas ji yra, ir tik tada ji gyvybinga.

Teorinio mąstymo gijos veda į antiką. Šios epochos mąstymas, be abejo, pats šviesiausias mums žinomo mąstymo tarpsnis. Antika dar nesirgo specializacijos trumparegyste, todėl žvelgė plačiai ir matė toli. Taip toli, kad, atsigrąždamos atgal, čia save randa, regis, pačios šiuolaikiškiausios teorijos. Ši graikiškojo mąstymo gausa net perša mintį, kad paskesnėms mąstytojų kartoms liko tik atradimai sau, tik mokymasis.

Antikinio mąstymo iščiose užsimezga ir estetikos teorija, krikštyta tik XVIII a. Kaip ir visos paskiau išryškėjusios teorinio mąstymo atmainos, ji čia dar po filosofijos sparnu ir vėliava. Todėl ir atpažinti šiame pirmapradžiam teoretiškumo gemale estetikos užuomazgas nelengva. Reikalingas paieškos kriterijus. Jį nesunkiai galėtų pasiūlyti kiekviena estetikos teorija. Tačiau tokie kriterijai neišvengiamai būtų "žvairi": matytų tik savos teorijos pradmenis. Nešališkas ir imlus gali būti tik formalus kriterijus. Deja, jis serga "toliaregyste": aprėpia daug, bet neižiūri detalių. Vis dėlto neatsisakant tokio kriterijaus, būtų galima jį pagerinti, pasiskolinus "akinius" iš pačios filosofijos. Jei jau antikinis mąstymas plėtojasi po filosofijos sparnu, tai, rasi, būtų tikslinga, išskiriant ir nagrinėjant to mąstymo fragmentą, tarkime, estetikos pradmenis, remtis būdingu tam fragmentui, t.y. antikinės filosofijos, požiūriu.

Estetikos teoriją formaliai galima apibūdinti tarus, kad ji mintiškai atkuria veiklą, kreipiamą Grožio vertybės. Būtų galima išskirti dvi šio atkūrimo sritis: vidinį estetiškos veiklos horizontą, apimančią skonio vertinimus, ir išorinį horizontą, į kurį patenka pati Grožio vertybė bei jos santykiai su kitomis vertybėmis. Pirmąją sritį galima sąlygiškai pavadinti grynąja estetikos dalimi, o antrąją - filosofine, arba, įvertinant jos specifiką, kultūrologine dalimi. Nors abi dalys santykinai ir savarankiškos, tačiau estetikos teorijos branduoliu (jei tik toks apskritai galimas), matyt, derėtų laikyti antrąją jos dalį: jau veikiaut tam tikra Grožio samprata yra loginis skonio vertinimų pamatas negu atvirksčiai. Taigi ši kultūrologinė estetikos dalis ir turėtų būti išietiestiškas, nužymint antikos mąstymo estetinį fragmentą. Kadangi šioji estetikos

dalis tiesiogiai susijusi su pačia filosofija, tai visiškai supaprastėja jau minėto formalus kriterijaus konkretinimo būdas. Kad formalus požiūris igtų pageidaujamus "akinius", pakanka išskirti antikinėje filosofijoje kultūrologinę sritį ir perimti jos logiką.

Vertybių problematika nesvetima visai antikos filosofijai, tačiau teoriškai išgvidentią problematiką pirmajam pavyko tik Platonui. Ir tai jau antikinės filosofijos brancos ženklas: konkretaus laikotarpio filosofija kulminuoja, pasiekdama vertybių skliautą, po kuriuo ji užsimezgė ir plėtojosi. Antikai, ypač vertinusiai filosofiją, toks įvykis - didi šventė, ir ji švenčiama Platono "Puotoje". Vertybinę situaciją Platonas čia nusako Sokrato lūpomis, todėl labai žmogiškai, kaip kelią, kuriuo gyvenime derėtų eiti žmogui:

"Kaip tik čia ir eina tiesus kelias į meilės dalykus, ar kas pats juo eitų, ar jį kas vestų: pradėjus nuo pavienių grožio apraiškų, nuolat kilti vardan ano aukščiausiojo grožio, <...> nuo gražių kūnų prie gražių ketinimų, nuo gražių ketinimų prie gražių žinojimų, o nuo tų žinojimų prie ano galutinio žinojimo, kuris yra ne kas kita kaip paties ano grožio žinojimas, kad galų gale sužinotum, kas tai yra grožis.

Jei apskritai kur nors žmogui gyventina (verta, prasminga gyventi - S. J.), tai čia (šįame - S. J.) gyvenime, kontempliuojant patį grožį. <...> nes vien čia žmogus, matantis grožį tuo, kuo jį ir dera matyti, pajėgs gimdyti ne dorybės (Gėrio - S. J.) šešėlius, kadangi ne prie šešėlių jis prisilietė, bet - tikrąją dorybę (ἀληθινή), nes prisilietė jis prie tikrovės (ἀληθινόν)".¹

Kaip atrodytų antikos vertybinė situacija, perskaičius logiškai šį psichologizuotą Platono samprotavimą? Vertybė, tiesiogiai atpaaiduojanti antikos žmogaus veiklumą, yra Grožis. Iš karto pasiekti šią vertybę antikos žmogus negali, bet turi nueiti iki jos tam tikrą kelią. Pasiekęs patį Grožį, žmogus kartu pasiekia ir tikrovę, arba, šnekant filosofine kalba, būtį. Šioji sutvarkyta pagal Gėrio vertybę, ir žmogus, patekęs į ją, jau pribrendęs tikroms dorybėms, o todėl ir tikrai laimei. Taigi Grožis nėra galutinė vertybė, o tik gairė, rodanti kelią į būtį. Šios išvados jau teikia vilčių ir rūpimų estetikos pradmenų paieškai, nes jose jau nužymėti estetiškos veiklos vidinis ir išorinis horizontai. Tačiau išvados dar gana neapibrėžtos, o sukonkretinti jas galima, susiejant su pačiu antikos gyvenimu.

Antikos gyvenimo pamatas - vergovė. Jos prigimtį, matyt, nesunkiai būtų galima paaiškinti istorinėmis gamybos reikmėmis. Tačiau nauji reiškiniai, istoriškai prigydami, ne tik įvairiais saitais susisieja su konkrečia situacija, bet kartais ir radikaliai ją keičia. Vergovės padariniai irgi toli peržengia gamybos ribas. Vergovė išoriškai - tai į vergus ir laisvuosius suskilusi antikos visuomenė. Skylant visuomenei, visada pasidalija ir pats žmogiškumas. Antikoje jis suskyla, matyt, pačiu radikaliausiu istorijoje būdu. Vergai yra pašmerkami iš esmės vien gyvūniškam, arba, nusakant tą patį objektiškai, daiktiškam buvimui, o laisvieji savo lemty

¹ Platonis. Symposium. - Croningae, 1825. - P.57-58. Plg.; Platonas. Dialogai. - V. 1968. - P.66.

išsiaiškina, palengva atsiribodami nuo vergų. Objektivių aplinkybių brėžiama riba gyvenime nustatoma jėga (prievara), o žmogaus sąmonėje fiksuojama vertybiškai. Laisvasis žmogus iš pradžių šią ribą įsisažmonina kaip negatyvią priešstatą vergui. Kito kelio nėra: jis naujas žmogus istorijoje, ir jo apibrėžtumas jam problema, kurią spręsdamas tegali remtis savo santykiu su vergu. Ribos reikmė ir jo paties neapibrėžtumas lemia tai, kad antikos žmogus iš pradžių apibrėžia save tik negatyviai, t.y. išsižadėdamas vergo dalies žmogiškume - daiktiškos veiklos ir su ja siejamų vertybių. Ir jam lieka tai, kas ir tegali likti, atėmus iš žmogiškosios veiklos visumos jos daiktiškąją pusę, t.y. dvasinis gyvenimas. Šitaip pažvelgus, vergovė jau reikštų žmogiškosios veiklos skaidymosi eilinį etapą - dvasinės jos sferos išsiskyrimo ir formavimosi prielaidą. Todėl neturėtų stebinti ir antikos pasiekimai dvasiškumo plotmėje.

Platono nusakyta vertybinė situacija kaip tik vertybiškai ir įvardija dvasinio brendimo kelią, į kurį istorijos valia pirmoji įžengė antika. Iš tiesų, Grožio vertybė tenkina reikalavimus, kuriuos laisvajam žmogui kelia jo priešstata vergui: ji verčia išsižadėti daiktiškų interesų ir nuteikia vien pasyvią stebėjimui bei kontempliavimui. Štai kodėl antikos žmogus, Platono žodžiais tariant, įsimyli grožį, štai kodėl "visur ieško grožio, kuriame galėtų atsipalaiduoti nuo visausia, nes bjaurime jis niekuomet negimdys"². Kitaip tariant, istorinėms aplinkybėms apribojus antikos laisvojo žmogaus sklaidą, Grožio vertybė pozityviai nužymėjo jam leistinos veiklos, arba, šnekant filosofine kalba, būties ribas. Tai ji, sutelkusi antikos žmogų sieloje, pakylėjo jį virš netvirto daiktiškos kasdienybės pasaulio ir nuvėdė jį į nemarų dvasingumą.

Platono aptartas meilės Grožiui kelias kylančia Grožio įsikūnijimų seka nužymi antikos dvasinio brendimo metmenis, o pagreičiui ir į tuos įsikūnijimus orientuotų žmogiškosios veiklos atmainų seką. Šioji hierarchija ir sudaro antikos estetiškos veiklos vidinį horizontą. Kadangi šis horizontas yra antikos "grynosios" estetikos dalykinis objektas, tai pravartu aptarti jį detaliau. Nūdienos žmogaus akimis, šio horizonto apimtis neįprastai didelė. Tai ir vaikų pradėjimas, kuriam nuteikia pati banaliausia meilė konkretaus kūno grožiui, tai ir poezija bei apskritai kūrybiniai amatai, kuriems nuteikia jau žymiai vertingesnė meilė konkretios sielos grožiui.³ Tačiau atsiduodant pavienėms Grožio apraiškoms nedaug tepriartina prie paties Grožio tikro (teisingo) pažinimo. Todėl ir atitinkamos veiklos atmainos, taigi ir menas nūdienos prasme, dar toli nuo tikros (būtiškos) veiklos. Pavienės Grožio apraiškos tik ženklina "tiesaus kelio" į patį Grožį prieigas. Šį kelią jau verta aptarti atskirai. Pasak "Puotos" paslaptingos herojės Diotimos, tas, kuris pasiekia šio kelio baigmę, t.y. įžvelgia pažinimo grožį, patiria filosofijos pilnatvės *ἐνδρασιασθητικὴ βούλησις* būseną. Taigi "tiesiojo kelio" gairėmis nužymėta ne kas kita, o antikinės filosofijos plėtotė iki

² Žr.: Platonas. Dialogai. - V., 1968. P.54.

³ Ten pat. - P.53-54.

pat Platono imtinai. Šį kelią pramina tie, kuriuos pavilioja ir nustebina visų kūnų, vadinasi, kūniškojo kosmo grožis. O tai reiškia, kad "tiesiojo kelio" pradžia faktiškai ženkliną tą metą antikos gyvenime, kai dvasiškumas antikos žmogui atsiskiria nuo daiktiškumo visa savo apimtimi. Iš čia ir atsiveria tiesioginė galimybė formuoti bendrajai dvasiškumo vizijai. Tuo tarpu kūrybiniai amatai, taigi ir menas nūdienos prasme, pajėgia atskirti nuo konkretaus daiktiškumo tik konkrečias dvasiškumo apraiškas ir, neturėdami viską apimančios dvasiškumo vizijos, tegali atsitiktinai, tik netiesiogiai prisidėti prie dvasiškumo bendrosios sampratos, arba tiesiog dvasiškumo, formavimo. Iš čia logiškai išplaukia ne itin palankus jų vertinimas antikai tekusios istorinės misijos požiūriu. Dvasiškumas atsiskiria nuo daiktiškumo iš pradžių visa apimtimi, t.y. kaip savotiška mintinė daiktiškumo replika, kuri veiklumo išsižadėjusiam antikos filosofui niekuo nesiskiria nuo paties daiktiškumo. Šio jausmiškai patiriamo "daiktiškumo" mąstymas jam visiškai atstoja pačią daiktišką veiklą. Todėl ir mąsto antikos išminčius "daiktiškumą" pagal jam dar šiekėlius daiktiškos veiklos įgūdžius, kurie ir lemia šio mums neįprasto mąstymo logikos pradinį pavidalą. Kaip ir daiktiškoje veikloje, taip ir čia jis siekia vartoti, taigi įvaldyti. Įvaldyti mintiškai - tolygu išsiaiškinti valdymo būdą. Ir tai padiktuoja besiformuojančiai antikos filosofijai pradinį loginį interesą - arche.⁴ Savo ruožtu daiktiškos veiklos istoriniai ypatumai nurodo šio arche paieškų kryptį. Kadangi antikos daiktiškoje veikloje dominuoja žmogaus kūnas, tai ir arche ieškomas tarp kūniškų dalykų. Ši nuoroda dar gana neapibrėžta, o todėl, pasirenkant arche, lieka vietos skonio sprendimams. Tai savo ruožtu ir lemia grožio rakursu stebimo daiktiškumo - kosmo⁵ aprašymų įvairovę besiformuojančioje antikos filosofijoje. Kadangi įdasyvų stebėjimą linkęs antikos filosofas daiktiškumą patiria pirmiausia ir daugiausia savo rega, tai ir kosmas antikos filosofams yra pirmiausia "pavidalo grožis". Aptartos aplinkybės savaip paženklina visą antikinės filosofijos tėkmę. Jos pažinimo teorijoje vyrauja regimosios analogijos, o būties teorijoje - kūniškosios. Prisiminus, kad ši filosofija orientuota į Grožio vertybę, galima pasakyti, jog antikos filosofija tartum koks dailusis mąstymas: tapytojiškas savo gnoseologija, skulptoriškas savo ontologija.

Pirmiesiems filosofams kosmas yra pats Grožis. Kaip pasakytų Platonas, santykiškas Grožio vertybės įsikūnijimas atrodo absoliutus, kai jis stebimas vidiniu tam įsikūnijimui žvilgsniu. Aprašinėti šį grožį pirmieji pradeda Mileto filosofai. Rinkdamiesi arche, reiškiantį jiems dar ir kosmo estetinės pajautos principą, jie orientavosi į dar mitologijoje išskirtas stichijas: žemę, vandenį, orą ir ugnį. Tarp šia

⁴ Plato as. Dialogai. - V. 1968. - P. 56.

⁵ Žodis *κόσμος* reiškė pradą arba kilmę bei valdžią arba valdymą. Etimologiškai jis kilęs iš būdvardžio *πρᾶξ* (senas), taigi išreiškia antiki į valdymo principą.

⁶ Vie a iš žodžio *κόσμος* reikšmių yra papuošalas, o puošti gali tik tai, kas pats savyje turi: grožio

linkme pasukusių filosofų didžiausia sėkmė lydėjo Heraklitą iš Efeso. Pasirinkdamas "ugni" kosmo pirmąpradžiu, jis geriausiai atskleidė nerimastingą kosmo prigimtį, ir jo mįslingose metaforose amžiams sustingo prieštaringos kosmo pulsacijos. Kur kas subtilesniems pitagoriečiams kosmą organizavo skaičiai. "Daiktiškojo" požiūrio logika padarė savo, ir skaičiai pitagoriečiams virto kūnais: vienetas - tašku, dvejetas - tiese, trejetas - plokštuma ir pan. Negana to, pitagoriečiai aptiko ir ryšį tarp skaitmeninių santykių ir muzikinių dermių. Jiems pirmiesiems ir, ko gero, vieninteliams nuaidėjo tobula besisukančių kosmo sferų muzika. O tai savo ruožtu lėmė išimtinį visai antikvai muzikologinį jų gnoseologijos pobūdį.

Bet jau elėjiečiams buvo lemta patirti "pažinimų grožį", ir jų akyse kosmas pamažu prarado savo nepakartojamą žavesį. Šios tradicijos filosofijoje pradininkas Ksenofanas buvo religinis mąstytojas. Tai, matyt, ir lėmė, kad jis, ieškodamas kosmo arche, susidomėjo Dievo sąvoka. Analizuojant šią sąvoką, į tyrimo akiratį neišvengiamai turėjo patekti ir žmogiškasis santykis apskritai, arba tiesiog žmogiškumas. Juk Dievas yra vienintelis nuolatinis ir universalus žmogaus partneris, ir Jo sąvoka apima visus esamus - laikinus ir atsitiktinius, taip pat ir galimus žmogiškuosius santykius. Šia prasme Dievo sąvoka savo turiniu tiesiog įkūnija žmogiškumą apskritai, arba dvasiškumą. Patekęs į dėmesio lauką, žmogiškasis santykis apskritai turėjo savo ruožtu aktualizuoti tą esminį antikvai Grožio vertybės aspektą, kuriuo ši ir buvo pasidariusi antikvai kelrodė žvaigždė. Tai buvo aspektas, normuojantis patį žmogiškąjį santykį, t.y. primenantis jam daiktiško nesuinteresuotumo reikalavimą. Šį išorinį grožio vertybės horizontą, kuris normavo kosmo žiūrą, tarsi akinius ant nosies buvo pražiūrėję lig'olniai filosofai. Pakerėti regimojo kosmo grožio, jie pirmiausia domėjosi šio grožio suvokimo specifika. Taigi aptiko daugiausia vidinį Grožio vertybės horizontą, kuris kreipė mąstymą jusliškai patiriamo grožio vidinės organizacijos principo paieškai. Iš dalies įsisąmonintas daiktiško nesuinteresuotumo reikalavimas Ksenofano ir jo sekėjų mąstymą pasuko linkme, atvėrusia naują Grožio perspektyvą. Jau Ksenofanui pavyko atsiriboti nuo aiškiai daiktiškų interesų sąlygotų Dievo sąvokos juslišių apnašų, ir jis aptiko pačią Dievo sąvoką, įkūnijančią ieškomąjį dvasiškumą. Taigi čia antikos filosofija visiškai priartėja prie savo paieškų tikslo. Vis dėlto ją lydintis daiktiškos veiklos šešėlis - "daiktiškumo" logika dar smarkiai temdė jos regą ir sutrukdė elėjiečiams aiškiai įžvelgti aptiktąjį lobį. Pats Ksenofanas mąstė Dievo sąvoką religinių interesų diktuojama kryptimi. Todėl jau turėjo patirti platoniškaį šnekant, "ketinimų grožio", arba žmogiško gyvenimo "logikos", skonį tuo mastu, kuriuo ši "logika" buvo įpinta į religinių dalykų "logiką". Tiesa, vadovaujantis pastarąja, daugiausia ryškėjo tos Dievo ypatybės, kurios nusakė Jo, t.y. įsąmeninto dvasiškumo, santykį su žmogumi. Tačiau kai kurios iš šių psychologizuotų ypatybių, nors ir netiesiogiai, bet neišvengiamai jau bylojo patį dvasiškumą. Ir vis dėlto besiverianti dvasiškumo prošvaistė Ksenofano dar nepaviliojo. Daiktiškumą ir dvasiškumą siejantis religinis interesas neleido jam vienareikšmiškai apsispręsti, ir Ksenofanas kaip tas pusdi-

evis Panas liko daugmylys: patrauktas "ketinimų grožio", dar neišsižadėjo "grožio pavidale". Todėl, nors ir atėmė iš Dievo Žmogišką pavidalą, dar priskyrė Jam pačią gražiausią iš formų - sferą ir greta Dievo aprašymo pateikė dar vieną kosmo aprašymą.

Ksenofano mokiny ir sekėjas Parmenidas žengė dar vieną žingsnį "tiesiuoju keliu". Jam pavyko mąstyme atsiriboti netgi nuo daiktiško suinteresuotumo ribas ženklinančio religinio intereso, todėl jam atsivėrė dar vienas - grynojo mąstymo - klodas. Atsidūręs čia, Parmenidas aptiko "pažinimų grožį", arba grynojo mąstymo logiką ir galėjo patikslinti antikinės filosofijos loginį interesą. Juo pasidarė *ἐπέκεινται*, t.y. bendrybiškumas.⁷ Vadovaudamasis žiuo paieškos kriterijumi, Parmenidas nustatė ieškomojo dvasiškumo sferos besitęsiančio buvimo faktą: "juk yra būti..."⁸ Ši iš pažiūros visiškai paprasta, tautologiška išvada itin reikšminga filosofijos tapsmui, todėl neatsitiktinai išsakyta su jaustuku. Ji reiškė, kad filosofija pagaliau surado save, t.y. surado savo dalykinę sferą, o per tos sferos buvimo būdą ir savoje buvimo garantijas. Šią filosofijos savarankiškumo pajautą savaip ir išsakė Parmenidas, ryždamasis kasdienybės požiūriu beprotiškai išvadai: "Visa, ką išsakė mirtingieji, manydami tai esant tiesa, turi būti vien (tušti) vardai: atsirasti ir išnykti, (vienu metu) būti ir nebūti, keisti vietą bei mainytis spalvų žaismu".⁹ Taigi dar iš tolo išvydęs dvasiškumo sferą, antikos žmogus iškart išsižadėjo daiktiškojo kasdienybės pasaulio: tokia stulbinanti ir pavergianti buvo čia patirta amžinybės pajauta. Deja, nei pačiam Parmenidui, nei jo sekėjams nebuvo tauta įsiskverbti į pačią dvasiškumo sferą, kuriai aptiktasis buvimo būdas ilgainiui prigijo kaip vardas. Vis dar gajį "daiktiškojo" mąstymo logika, versdama mąstyti "būti" ir kaip pavidalą, klupdė juos ties pačiu jos slenksčiu. Tiesa, loginio būtinumo spiriamas Melisas jau ryžosi išgryninti "būti" nuo svetimų jos prigimčiai elementų ir atėmė iš jos kūniškumą.¹⁰ Rodėsi, kad bent jau jam kelias į dvasiškumą pagaliau buvo laisvas, ir beliko žengti į "būties" vidų. Tačiau Melisas, kaip tas Zenono aporijos herojus, taip ir liko pakėlęs koją. Nebuvo kur tos kojos pastatyti: nustojusi kūniškumo, "būties" prarado ir apibrėžtumą. Žvilgtelėjęs į elėjiečių teorinius tinklus, sofistą Gorgijas konstatavo laimikį: "Nieko nėra".¹¹ Jis buvo teisus. Pro šio tinklo akutes, palikdami tik savo išnarus - vardus, išsmuko visi jusliškumo žyme ženklinti regimojo kosmo pradai - ir Talio vanduo, ir Anaksimeno oras, ir Heraklito ugnis, ir net parmenidiškos "būties" duženos - kūniškieji Leukipo atomai. O šiuose tinkluose suspurdėjusi pati "būties",

⁷ Parmenidas B 3. Čia ir toliau žr.: Diels H. Die Fragmente der Vorsokratiker. - Berlin, 1912. - Bd. I. Raidė nurodo fragmento pobūdį: A - komentavimas, B - autentiška ištrauka; skaičiai žymi fragmento ir jo eilutės numerius knygoje.

⁸ Parmenidas B 6,2

⁹ Parmenidas B 8,38-40

¹⁰ Melisas B 9

¹¹ Gorgijas B 3

elėjiečių mąstyme dar neįgavusi nuosavo apibrėžtumo - žmogiškumo turinio, bet praradusi ligtolinį jai dirbtinai priskiriamą apibrėžtumą - pavidalą, tarsi skradžiai į žemę prasmego, palikusi vėlesniems filosofams tik "pažinimų grožio" skonį ir amžinybės ilgesį.

Veržliai besiplėtojusi antikos filosofija netikėtai atsidūrė aklavietėje. Naujų ieškojimų dvasia atlėgo, užleisdama vietą nesėkmės apmąstymams. Ir čia savo žodį tarė sofistai. Minėtoji Gorgijo išvada tik vainikavo šiaip jau gana detalų nuosprendį ligtolinei filosofijai. Šis nuosprendis - Gorgijo kūrinys "Apie nebūtį arba prigimtį" turėjo tris dalis. Pirmojoje buvo parodyta, kad elėjiečių surastieji grynojo mąstymo dalykai, pirmiausia "būtis", negalimi paties to mąstymo logikos požiūriu. Iš tikro, "daiktiškai" mąstant "būtį" neįmanoma buvo neįsivelti į prieštaravimus, ką meistriškai ir pademonstravo Gorgijas. Antrojoje dalyje buvo atskleista, kad jusliškieji dalykai mąstymui tiesiogiai neprieinami. Taigi čia, atskiriant tai, ką painiojo ligtoliniai filosofai - mąstymo ir jusliško sferas, buvo netiesiogiai apnuoginta "daiktiškojo" mąstymo ydingumo priežastis. Susiejus abiejų dalių galutines išvadas, plaukė išvada apie "daiktiškojo" mąstymo bergždumą: to, kas mąstymui lyg ir prieinama, nėra, o tai, kas lyg ir yra, mąstymui neprieinama. Trečiojoje savo kūrinio dalyje Gorgijas patikslino jusliškiųjų dalykų buvimo būdą, t.y. parodė, kad tie dalykai yra tik konkrečiam žmogui. Dvi pirmosios išvados reiškė loginę užtvaramą filosofijos plėtotėi ligtolinėms "kosmo" ir "būties" kryptimis, o trečioji jau kreipė filosofiją į patį žmogų, t.y. į jo sielą. Taigi sofistai gražino antikos filosofiją į išeities poziciją. Neįtūpęs į kūniškąjį kosmą, antikos išminčius aptiko savo sielą, ir jau šioji tapo atskaitos tašku antikos žmogaus tolesniuose savęs ieškojimuose. Patys sofistai, įsitikinę "daiktiškojo" mąstymo bergždumu, teįžvelgė sieloje tik jusliškąją jos dalį.¹² Šioji ir tapo jiems nauju grožio įsikūnijimu. Jusliškoji siela negalėjo nepasidaryti nuostabi: žmogiškųjų jausmų ir aistrų įvairovė nenusileido regimojo kosmo margumui. Be to, ji buvo čia pat, ir ją buvo galima kurti paprasčiausiu žodžiu. Sofistai tai ir darė, o iškalbingasis Gorgijas net buvo užsimojęs Atėnų ir Spartos kivirče pratrūkusias pykčio bangas paversti švelnios meilės jūra. Kaip prieš tai pirmieji filosofai buvo apgirtę nuo regimojo kosmo pajautos, taip dabar sofistai jau iš dalies sąmoningai svaiginosi jusliškosios sielos įvairovė. Pirmuosius sąlygiškai būtų galima pavadinti regimojo kosmo menotyrininkais, o antrieji jau buvo ir jusliškosios sielos dailininkai, ir jos menotyrininkai.

Besiformuojančios filosofijos "daiktiškajam" mąstymui, be abejonės, stigo aiškumo, tačiau kaip tik dėl to jis buvo viskam imlus. Ir tai šiam mąstymui savaip garantavo tam tikrą tikrumą: praktiškai neribotoje turinio apimtyje visada buvo "tiesos grūdai". Mąstymui logizuojantis, jis darėsi skvarbesnis, tačiau kartu iškiilo ir vienpusiško paklydimo pavojus. Logiškieji sofistai netruko "pasinaudoti" šia galimybe. Griežtai atskyrus jusliškumą ir mąstymą, jiems jau teko rinktis ir vertybinę

¹² Protagoras A 1

plotmėje: "pavidalo grožis" ar "pažinimų grožis"? "Prigimtinis" ryšys su "daiktiskumu" dar buvo pakankamai stiprus, meilė "pavidalo grožiui" ėmė viršų, ir sofistai jau vienpusiškai pratęsė ligtolinio filosofavimo tradiciją. Susiejus Grožį vien su jusliškumu, mąstymas vyraujančios antikos vertybės požiūriu nustojo savaiminio vertingumo, kurį jau buvo beįgyjas elėjiečių akyse: nejusliški dalykai jau negalėjo būti gražūs iš principo. Visko matu pasidarė jusliškoji siela. Pamatavus ją ir mąstymo dalykus, taigi ir vertybes, šie nustojo besąlygiško tikrumo ir pasidarė santykiški.¹³ Kartą neišvengiamai nustojo savaiminės vertės ir pati Grožio vertybė. Praktiškas jos imeratyvas pradado besąlygišką valią, ir sofistams atsivėrė kelias į daiktiskumo interesus dygsniuotą gyvenimiškos kasdienybės pasaulį. Sofistai peržengė antikinio žmogiškumo ribas ir leidosi gyvenimo kaitomi. Persiėmę jo interesus, sofistai netruko pastebėti, kad nors visos mąstymo išvados ir yra lygiavertės, taigi ir bevertės tiesos požiūriu, tačiau kai kurios iš jų vis dėlto daiktiskai naudingesnės. Nauda pamažu virto savą galvą praradusio sofistų mąstymo vedliu. Jos dėlei logiškai subtilūs sofistai galėjo įrodyti juodą esant baltą, blogą - gerą, bjaurų - gražų, o reikalui esant, ir atvirkščiai. Pasileidę tiesos nevairuojamu mąstymo laivu per banguojančią gyvenimo jūrą, jie ne tik patys įsisūpavo, bei kartu įsiūbavo ir visas antikinio pasaulio vertybes.

Vertybių, pirmiausia Grožio, pastovumas, taigi ir tikrumas buvo tyli ligtolinio filosofavimo ir paties gyvenimo prielaida. Šios vertybės tarsi žvaigždės nušvietė lig tol tamsoje skendėjusias žmogiškojo kosmo sritis ir pamasino antikos filosofus jas tyrinėti. Kaip dienos metą žmogus dažnai net nepastebi saulės, nes pernelyg atsidėjęs jos apšviestiems dalykams, taip ligtolinė filosofija, įsigilinusį prieš jos akis atsivėrusias žmogiškumo vizijas, mažai domėjosi jas "nušviečiančiomis" vertybėmis. Sofistams išjudinus žmogiškumo pamatus, ėmė svyruoti ir vizijos, teoriniai vaizdai prarado aiškumą, ir paskesnė filosofija norom nenorom turėjo "pakelti galvą" ir susidomėti pačiais "šviesuliais" - vertybėmis. Jau Sokratas bandė nužymėti antikinio kosmo vertybinius kontūrus, o kartu, kaip jam pačiam atrodė, gražinti vertybėms tą tikrumą, kurį buvobesunaikinąs sofistų reliatyvizmas. Įsivėlęs į ginčą su sofistais, Sokratas negalėjo neatsidurti šalia jų, t.y. gyvenimiškos kasdienybės pasaulyje. Sofistams šis pasaulis ir buvo tikroji jų stichija, kurios sukuryje jie išblaškė antikinio pasaulio vertybes ir grasino patį gyvenimą padaryti bevėrtį. Sokratas, vidinio balso vedamas, ėmėsi sukilinti šį pasaulį, nužymėdamas jo sąlyčio taškus su, jo nuomone, visiškai tikromis vertybėmis. Savo pašnekiesiuose su bendrapiliečiais ieškodamas vertybinių gairių konkreitiems gyvenimo atvejams, Sokratas karu ir atskleidė, tiesa, tik aptariamais atvejais ir pačių vertybių, taigi ir Grožio vertybės kontūrus.

Visko santykiškumą pabrėžiantys sofistai buvo pastebėję, kad tie patys gyvenimiški dalykai gali būti ir bjaurūs, ir gražūs. Sokratas šio atradimo negalėjo

¹³ Protagoras A 1

ignoruoti, tačiau sofistų daroma išvada, kad Grožio nėra apskritai, jam jau buvo nepriimtina. Sokrato išvada buvo santūresnė ir kėrtu logiškesnė: jei jau tie patys dalykai gali būti ir gražūs, ir bjaurūs, tai, matyt, Grožis slypi ne pačiuose dalykuose, o kitur. Antikinio žmogaus supratimu, tas "kitur" galėjo būti tik dievų pasaulis. Taigi tikėjimas vertybių, šiuo atveju Grožio vertybės, tikrumu turėjo paakinti Sokratą susidomėti dieviškumo sfera, o todėl, kaip jau buvo nutikę elėjiečiams, anksčiau ar vėliau atrasti "pažinimų grožį". Elėjiečiams šio grožio pajauta buvo pretekstas išskirti savąjį mąstymą kaip vienintelį tikrą ir atimesti kitų filosofų samprotavimus, o kartu netiesiogiai ir kasdieninį mąstymą. Po sofistų taip tiesmukai elgtis jau nebuvo galima. Sokratas negalėjo nesutikti su sofistais, kad gyvenimiškuose dalykuose kiekvienas žmogus gali būti savaip teisus ir, vadinasi, mąstant šiuos dalykus, vis dėlto galimas savitas tikrumas. Antra vertus, Sokratas neabejojo, kad mąstyti dieviškus dalykus galima ne mažiau tikrai. Todėl Sokratui "pažinimų grožis" tapo tik gaire išsiplėtojusioje žinojimo apimtyje. Išorinis Grožio vertybės imperatyvas, kėlęs daiktiškojo nesuinteresuotumo reikalavimą, žinojimo srityje įgavo loginį pavidalą ir virto bendrybiškumo reikalavimu: kuo žinojimas bendresnis, tuo jis toliau nuo kasdieninių interesų, todėl tuo "gražesnis", taigi ir tikresnis. Vadovaujantis šiuo žinojimo kriterijumi, bendrame žinojimo fone netruko išryškėti vien "gražių žinojimų" sritis. Pabrėždamas šios žinojimo sferos išskirtinumą, Sokratas įvardijo ją tikrojo žinojimo sritimi, kasdienybės žinojimams palikdamas tik *δόξα*- nuomonės vertę. Išsiskiriant tikrojo žinojimo sferai, ėmė ryškėti antikos iėškoito dvasiškumo ruimo kontūrai. Jau elėjiečiai buvo ją aptikę, tačiau, atmetę kasdieninį žinojimą, prarado ir atskaitos taškus tam ruimui stebėti. Todėl žvelgė į jį iš neapibrėžtų kosmo aukštybių ir, suprantama, mažai ką teįžidirėjo - tik pačius bendriausius jo apibrėžtumus. Sofistai kartu su doksinu žinojimu primetė Sokratui ir gyvenimiškos kasdienybės pasaulį, kuris pasirodė esąs kur kas parankesnė apžvalgos aikštelė dvasiškumo ruimui stebėti. Žvelgdamas į gyvenimiškos kasdienybės pasaulį Grožio vertybės rakursu, Sokratas netruko aptikti, platoniskai šnekant, "ketinimų grožį", t.y. pastebėjo, kad tai, kas gyvenime pravartu (*καταχρηστικόν*) ir gražu.¹⁴ Gražu ne dėl to, kad pravartūs dalykai gali patenkinti įvairias reikmes arba tiesiog yra naudingi, bet (vis dar nepamirštant, kad žiūrima grožio rakursu, t.y. nesuinteresuotai) todėl, kad jie yra dievų padaryti su išmone. Pati dalykų nauda, plačiau žiūrint, yra nulemta šios išmonės. Trumpai tariant, pravartūs dalykai yra gražūs juose slypinčia dieviškąja išmone, arba, formaliai šnekant, prasme. Taigi Grožis Sokrato akyse persislinko iš "ketinimų" srities į "žinojimų" sritį, ir ėmė ryškėti dvasiškumo sferos vidinis reljėfas. Pasirodė, kad ši sfera savo turiniu yra ne kas kita, kaip prasmų, organizuojančių žmogiškąjį veiklumą, pasaulis.

Sokratas nesileido į amžinybės matmenyje glūdinčio dvasiškumo ruimo tyrinėjimus. Įžvelgdamas grėsmę antikinio gyvenimo orientyrams, jis rūpinosi

¹⁴ Memorabilia Xenophontis. - Моккәа, 1897. - Lib. IV. - Cap. 3, 13.

pirmiausia savo bendrapiliečiams rodyti čia kelią. Todėl ir pats liko, platoniskai tariant, "tiesiajame kelyje" ir paties Grožio dar neišvydo. Taigi jam Grožio vertybės praktiškojo ir loginio imperatyvo prigimtis liko neįminta. Tačiau visiškai priartėjus prie kelio baigmės, šis tas jau paaiškėjo. Grožiui persilenkant nuo "ketinimų" prie "žinojimų", galutinai baigė trūkinėti jau elėjiečių apkarpytas ryšys, siejantis Grožį ir jusliškumą. Sokratui teko formuluoti naują tikrumo kriterijų. Juk visa ligtolinė filosofija laikė tikrais tokius dalykus, taigi ir Grožį, apie kuriuos galėjo pasakyti: tikra, nes jusliška - regima ir kŃniška. Sofistams, atskyrusiems jusliškumo ir mąstymo sferas, šio kriterijaus vardu teko atimti tikrumą iš paties mąstymo. Dabar gi, Grožiui persikėlus į mąstymo sritį, šis atgavo savo vertę, o Sokratui reikėjo logiškai įprasminti šią metamorfozę. Ir Sokratas grąžino mąstymui laikinai prarastą tikrumą, pradėdamas jį matuoti jam pritinkančiu žmogiškosios vilties matu: nors tai, kas mąstoma, ir neregima, tačiau tikra, jei tik prasminga. Nuo Grožio nuslenkant jusliškumo šydui, ryškėjo ir paties Grožio kontūrai. Geriau įsižiūrėjus, jau buvo galima pastebėti, kad Grožio vertybės loginis imperatyvas tėra dvasiškumo vidinio reljefo išraiška, o praktiškojo imperatyvo prasmė seniai užrašyta ant Delfų šventyklos sienos ir skelbia: "Pažink save!". Šią, pasak G. Hėgelio, proto sulėybės išmonę buvo lemta įminti Platonui.